

Viatgers per l'Alt Empordà

Segles XVI-XVIII

Manuel Moreno Chacón

E

ls llibres de viatges constitueixen un gènere literari, sobretot a partir del segle XVIII, i també una font històrica auxiliar. Si bé han estat infravalorats i menyspreats per alguns historiadors decantats cap a l'economisme, durant els darrers anys s'han anat revalorant. Això ha estat possible gràcies al desenvolupament dels estudis relacionats amb el coneixement de la vida quotidiana en els segles passats. En aquest sentit, són molts els historiadors que han emprat els relats de viatgers per elaborar o complementar les seves investigacions, com per exemple Vilar, Domínguez Ortiz, Bennassar o García Cárcel. Aquests nous treballs solen circumscriure's a l'època que va del segle XVI al XIX, segle aquest últim dels grans viatgers romàntics (Gautier, Dumas, Ford, etc.), del qual hi ha diversos estudis publicats relatius a Andalusia, Aragó, Lleó, Navarra i altres regions (1).

Paradoxalment, Catalunya, pas obligat per a molts dels viatgers que visitaren la península Ibèrica durant l'edat moderna, gairebé no té treballs dedicats a desenvolupar la potencialitat que ofereix aquesta font històrica (2). Aquesta situació és encara més greu quan parlem de l'Alt Empordà. Aquí el panorama es redueix a dues aproximacions al tema per part d'Alfons Romero (3) i meua (4). Tampoc no hem d'oblidar algunes al·lusions als viatgers més coneguts (Young, Zamora, Laborde) per part d'investigadors empordanesos, com el professor A. Compte i A. Egea en els seus estudis sobre Castelló d'Empúries, la Jonquera i Figueres.

Davant d'aquesta descoratjadora realitat, i per intentar pal·liar-la en tant que sigui possible, fa ja alguns anys vam començar a recopilar les referències que deixaren sobre l'Alt Empordà els viatgers que el visitaren. Fruit d'aquest treball fou la tesi de llicenciatura que vam presentar l'any 1988 (5), on donem a conèixer trenta-dos relats de viatgers

que deixaren una evidència escrita del seu pas per la comarca durant els segles XV al XVIII. Evidentment es tractava d'una mostra força àmplia però incompleta.

Posteriorment he continuat la tasca, i he aconseguit noves aportacions que complementen els relats recollits a la tesi. Són destacables els de Cristòfol Calvet d'Estrella, de l'any 1548; el de l'anònim franciscà que relatà la Peregrinació de la yda de Cathaluña el 1586 i el de José de Viera i Clavijo, de l'any 1780. No ho són tant els de John Talbot Dillon, de l'any 1778, i el d'Antonio Conca, del 1793. No obstant això, cal continuar escorcollant els arxius i biblioteques a la recerca de més cròniques de viatgers que fixaren la seva atenció en la nostra comarca.

Per acabar aquest apartat voldria remarcar que, encara que em ceneixo als segles que componen l'edat moderna, no hem d'oblidar que durant el segle XIX també foren molts els viatgers que passaren per la comarca especialment amb motiu de la millora i l'augment dels mitjans de comunicació: es crea una línia de diligències que uneix Figueres amb Girona i Perpinyà, es construeix la xarxa ferroviària actual, etc. He recopilat un total d'onze relats amb referències a l'Alt Empordà, entre els quals destaquen els d'Elisabeth Vassall Fox (1802), Richard Ford (1844), Charles Davillier (1862) i Hans Christian Andersen (1862).

QUI ENS VISITÀ DURANT ELS SEGLES XVI A XVIII?

Historiadors de prestigi com Domínguez Ortiz o Carlos Martínez Shaw advoquen a favor de la utilització dels llibres de viatges com a font per construir la «història total», però creuen pertinent realitzar una primera tasca basada en la tipificació dels viatgers. Es tracta de classificar-los tenint en compte la seva nacionalitat, procedència social, formació

DOSSIER

Viatges i viatgers

intel·lectual, motiu del viatge, etc. Un cop duta a terme aquesta feina podrem descobrir la personalitat de cadascun d'ells i valorar críticament la informació que ens ofereixen.

Malgrat que coneixem la identitat de la major part dels viatgers que ens visitaren, i també les altres dades esmentades, d'alguns no en coneixem ni el nom, per la qual cosa la confecció d'aquesta primera tasca es complica una mica.

Durant el segle XVI van escriure sobre l'Alt Empordà tres nobles: els flamencs Lalaing, Vandenesse i Faing; dos diplomàtics: els italians Guicciardini i Cavalli; dos clergues: el portuguès Barreiros i un frare valencià (?) del qual desconeixem el nom perquè falten les primeres pàgines del manuscrit on relata les seves memòries; finalment, dos intel·lectuals: l'andalús Hernando Colón, fill del descobridor, i el català (o aragonès?) Calvet d'Estrella.

Veiem que predominen els visitants procedents de la mateixa península Ibèrica, nucli al qual se sumen els de Flandes i d'Itàlia. La majoria de les memòries d'aquests viatgers pertanyen a la primera meitat del segle. Algunes causes conjunturals, com l'ascensió al tron hispà dels Habsburg i la important presència de bandits a les muntanyes que envolten el pas del Pertús, poden ajudar-nos a comprendre la tipologia d'aquests viatgers i la seva distribució cronològica.

El motiu del seu pas per la nostra comarca va molt unit al càrrec o l'ocupació que exercien. Els tres nobles i Calvet acompanyaven personatges regis (Felip el Bell, Carles V, Albert d'Àustria i el príncep Felip). Els dos clergues tenien diferents motius: Barreiros anava de camí cap a Roma per visitar el papa Pau II, mentre que el frare franciscà va venir a Catalunya per conèixer els edificis religiosos més destacables i també per predicar. Finalment, Colón desitjava confeccionar una geografia peninsular, per la qual

cosa havia de visitar els llocs que hi eren descrits.

Al segle XVII es referma l'acaparadora presència de viatgers amb un estatus social elevat, i als nobles i als eclesiàstics se'ls uneixen els militars de professió, tal com ha remarcat Eva Serra (6). Dels vuit que trepitjaren l'Alt Empordà, sabem amb exactitud que dos són nobles, el francès Joly i l'italià Lorenzo Magalotti; un és clergue, l'italià monsenyor Nicolini; un altre és militar, el també italià Borsano; també hi ha un intel·lectual, l'alemany Cuelbis. Els tres que falten podrien ser francesos, dos anònims, l'ocupació dels quals (un clergue i l'altre noble) podem deduir a partir de la lectura dels seus relats, i un tal Jouvin, del viatge del qual han dubtat tant Foulché-Delbosc com García Mercadal.

A diferència del segle XVI, al XVII predominen els viatgers d'origen francès, i el seu periple transcorre majoritàriament durant la segona meitat, apaivagats en part els ànims bel·licosos que portaren a la pèrdua del Rosselló l'any 1659. Aquest fet és important perquè a partir de llavors l'Alt Empordà esdevé una comarca fronterera, amb la presència de duanes i guarnicions militars que motivaren els comentaris de més d'un dels nostres visitants.

El viatge se sol fer, també al segle XVII, per mòbils professionals, relacionats amb el càrrec exercit. El caràcter religiós d'alguns dels viatges és destacable: Joly acompanyava l'abat general del Cister en la seva visita als monestirs que aquest orde tenia a Aragó i a Castella; monsenyor Nicolini estava de pas, camí de Portugal, on anava com a nunci del papa Innocenci XI; i l'anònim del 1612 durant la seva estada es dedicà a visitar i descriure tot tipus d'edificis religiosos. La cort de Madrid també va atraure altres viatgers: l'anònim de 1660 i Magalotti, que acompanyava Cosimo de Mèdici. En els casos de Jouvin i Borsano, ambdós pre-

tenien elaborar unes guies: el primer de tota Espanya, que servís d'ajut a futurs viatgers francesos i el segon només de Catalunya, i prestava atenció a tot el que contribuís a millorar la defensa del Principat (fortaleses, rius, terrenys per acampar, etc.). Només Cuelbis va fer el seu viatge pel que avui en diríem turisme; conèixer els distints regnes peninsulars era la seva única pretensió.

Al segle XVIII el nombre de viatgers que recorren l'Alt Empordà experimenta un creixement espectacular. En són prova els disset relats amb referències a la comarca que he reunit fins avui. Aquesta quantitat representa la meitat dels recollits entre els tres segles moderns. El fet per ell mateix mereix algunes consideracions: la primera és que Catalunya comença a recuperar protagonisme en el conjunt peninsular, i passa d'ésser un lloc de pas a un punt d'atracció per a molts viatgers. La segona consideració ve donada per la pau de la qual gaudeix Espanya durant els regnats de Ferran VI i Carles III, la qual cosa convidaria a viatjar més. Una tercera apreciació seria l'afany de coneixement per part d'una élite il·lustrada, tant d'Espanya com de la resta d'Europa. Polítics i intel·lectuals es desplacen per tot el Regne amb la intenció de descriure tot el que hi troben de nou, curiosos o monumental, i l'exemple més destacat n'és el viatge d'Antonio Ponz. Finalment, caldria tenir en compte el gran interès que Espanya desperta entre els estrangers, especialment entre els anglesos, als quals comença a fascinar pel seu passat àrab. Aquests serien els promotors de la imatge romàntica espanyola, àmpliament desenvolupada durant el segle XIX pels seus successors.

Pel que fa a la tipologia dels viatgers del segle XVIII, es continua observant que predominen els que pertanyen a les classes acomodades. Tres són nobles: el català Amat, l'andalús De la Cruz

i l'anglès Swinburne; quatre són diplomàtics: els francesos Peyron, Chantreau, Bourgoing i Laborde; uns altres quatre són clergues: el canari Viera, el valencià Conca, el francès Tours i l'anglès Townsend; i un és militar: l'anglès

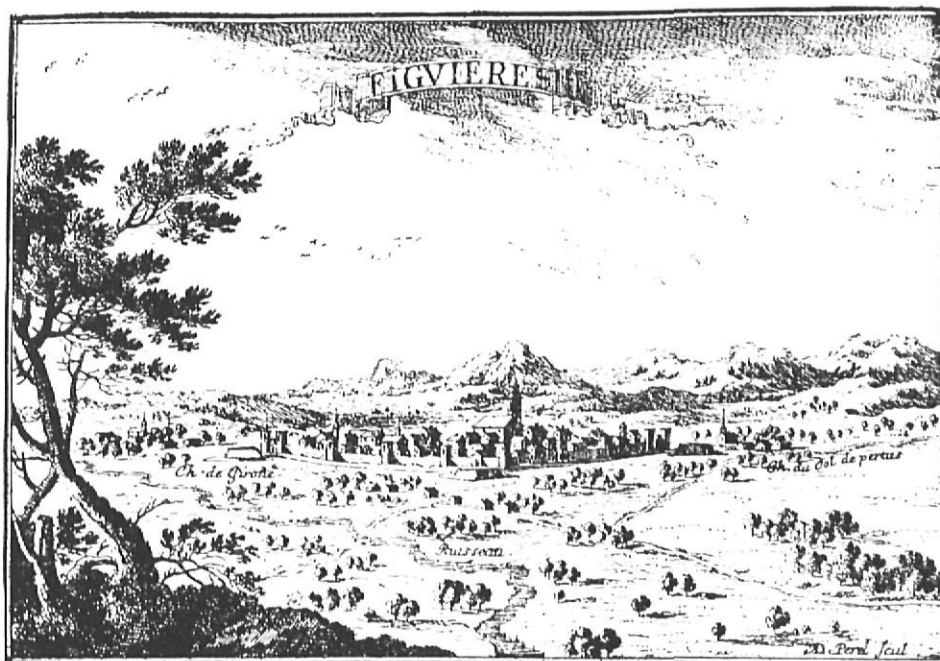
Thicknesse. La resta, fins a completar els disset, són homes amb una gran preparació intel·lectual. Hi ha dos economistes: el francès Silhouette i l'anglès Young; un jutge: el castellà Zamora; un polític: l'irlandès Dillon; i un tractadista d'art: el valencià Ponz.

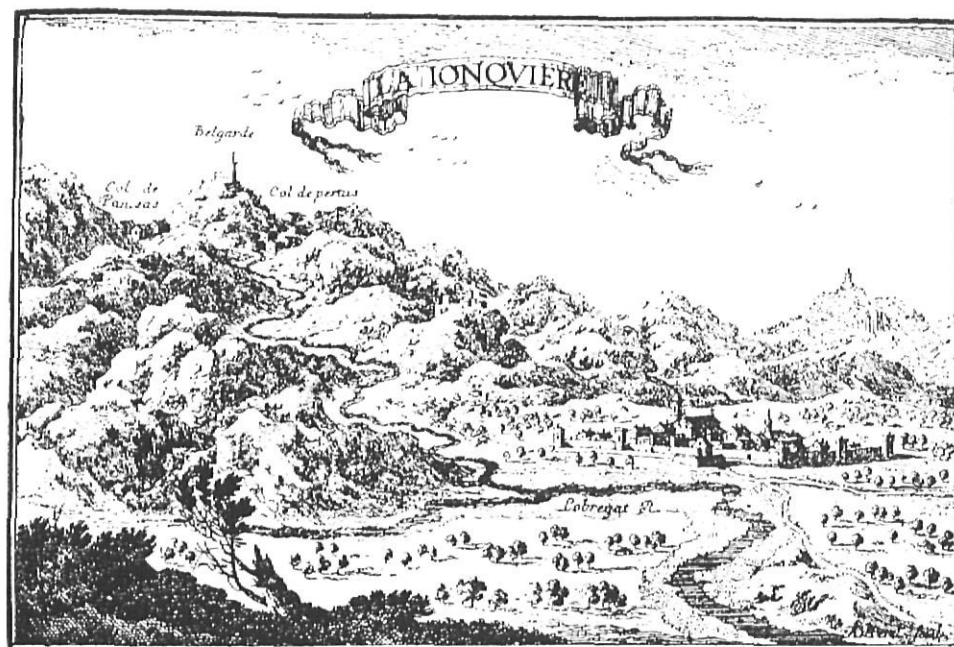
Francesos i hispans constitueixen els grups majoritaris, encara que comença a ésser notable la presència de viatgers britànics.

Els motius que portaren aquests homes a les nostres terres són diversos, però destaca entre ells el desig de conèixer i descriure Espanya i Catalunya, per poder augmentar així la seva cultura. Juntament amb aquest afany de coneixements, encara n'hi ha alguns que realitzaren el viatge per motius professionals: predicar, acompanyar personatges de l'alta noblesa o en missió diplomàtica.

La quasi totalitat dels viatgers esmentats arribaren a la nostra comarca per via terrestre, seguint el camí ral (antiga calçada roma-

na), bé en direcció nord, cap a França, bé cap a l'interior peninsular, en direcció sud. Molt pocs es desviaren d'aquesta ruta principal, encara que n'hi va haver alguns, com Lalaing, Amat o Bourgoing, que s'aproparen als pobles costaners des de Figueres. Altres, com Borsano i Ponz, descriviren el camí ral, des de Bàscara a la Jonquera, i també la ruta que voreja la costa empordanesa, des de l'Escala a Banyuls. Els relats de De la Cruz i Zamora són excepcionals; el primer es trasllada des de Figueres a Roses, i des d'aquí emprèn el camí cap a la Jonquera travessant els pobles de Mollet de Peralada i Sant Climent. Zamora, per la seva banda, recorre pràcticament tota la comarca i hi entra, procedent de la Garrotxa, per Sant Llorenç de la Muga. Sens dubte, el diari de Francisco de Zamora és el més complet i valuós dels que disposem, ja que aporta dades de la majoria de les poblacions empordaneses, raó per la qual és el més conegut dels aquí presentats (7). Només tres cronistes, els que acompanyaven Carles V, l'arxiduc Albert i Cosimo de Mèdici, comenten que arribaren a la comarca per via marítima, en concret als ports de Roses i Cadaqués.

COM VEIEN L'ALT EMPORDÀ ELS VIATGERS?

El primer que cal observar és que hi ha diversos viatgers que gairebé no aporten res de rellevant. Colón, Vandesse, Faing o Dillon es limiten a esmentar els noms dels llocs per on passen, les distàncies que hi ha entre aquells llocs i poca cosa més. Vegem el que diu Hernando Colón com a exemple: «De Barcelona fins a Perpinyà hi ha vint-i-vuit llegües. S'hi va per (...) Girona (escrit en català), cinc llegües; per Figueres (escrit Figueras), per la Jonquera (escrit Xuqueras), per la fortalesa de Bellaguarda (escrit Bella Guarda) i pel Voló (escrit el Bolón)» (8).

Les referències més destacades, quant al contingut i extensió, procedeixen dels relats de Barreiros, l'anònim franciscà, Cavalli, Borsano, Tours, Viera, Townsend, Ponz, Zamora, Chantreau i De la Cruz. Aquests viatgers dediquen part dels seus testimonis a ressaltar diversos aspectes directament relacionats amb el viatge i la seva infraestructura: els mitjans de transport (cavalcadures, cotxes de colleres, etc.), els perills que els sotjaven pels camins (presència de bandolers a la rodalia de la Jonquera) i els pro-

blemes amb els duaners (als quals havien de subornar per evitar ésser escorcollats). Capítol a part mereixen les opinions sobre l'estat dels camins. Predominen les crítiques, ja que gairebé tots denuncien i lamenten el mal estat de les vies transitades de les zones muntanyenques: «Todo este camino de Rosas a Cadaques, y de Cadaques a la Selva, y de la Selva a Llanza es desfiladero y muy malo para las cavalgaduras por las montadas y baxadas» (9), afirma Borsano a la fi del XVII. Algun, com Cavalli, adverteix que el camí millora quan descendeix a la plana empordanesa: «En sortir d'aquí (la Jonquera), continuem baixant per una carretera, cada cop més bona» (10).

Un altre tema que no oblidem en els seus relats la majoria dels viatgers esmentats és la descripció geogràfica de la comarca. Una de les més correctes i explícites surt de la ploma de Townsend: «Al pie de los Pirineos encontramos un extenso valle cercado completamente de montañas, excepto por una pequeña abertura que mira al mar; se encuentra cerca de Castellón de Ampurias, en la bahía de Roses» (11). A part de fixar-se en els límits i el relleu comarcals, paren atenció en els rius que han de travessar a causa de l'escassetat de ponts, en

les zones embassades properes a Castelló i fins i tot en certs agents climàtics (pluja i vent) que entorpiren i, de vegades, obligaren a interrompre el desplaçament d'alguns viatgers. Cosimo de Mèdici, monsenyor Nicolini i François de Tours són exemples dels qui van haver de detenir-se al seu pas per la comarca més del que desitjaven, a causa de la força amb què bufava la tramuntana.

La visió del camp empordanès dona peu a nombrosos comentaris per part de, almenys, la meitat dels viatgers recollits. Els tipus de conreus i la vegetació predominants constitueixen els aspectes que més referències susciten, i Segismondo Cavalli és el primer d'esmentar explícitament quins eren els productes agraris més representatius de la comarca a la segona meitat del XVI: «Fins ací aquesta plana és en gran part conreada. Hi ha moltes oliveres i vinyes als vessants de les muntanyes». A mesura que avança cap a Girona, adverteix la importància de l'olivera, la qual es converteix en «L'únic tipus d'arbre que s'hi veu» (12). A la vinya i l'olivera cal afegir-hi les al·lusions que fan als cereals i als llegums els viatgers del XVII. Ja al XVIII denoten una major diversificació

NOTES

1. Vegeu MORENO CHACÓN, Manuel. «Visión historiográfica de los viajes por España en la Edad Moderna», a *Revista d'Història Moderna Manuscrits*, núm. 7, desembre 1988, pp. 189-211.
2. *Recordem aquí la publicació d'alguns relats en català*, com els de Segimondo Cavalli, Joan Salvador, Arthur Young i Rafael d'Amat, o que fan referència exclusiva al Principat, com el de Francisco de Zamora. Tampoc hem d'oblidar el dossier de *L'Avenç*, aparegut l'any 1982, i les aportacions de Montserrat Galera, Josep M. Marquès o Josep M. Torras i Ribè, entre altres, a nivell local o comarcal, relatives a Barcelona, Girona i l'Anoia, respectivament, aquesta última d'aparició molt recent.
3. ROMERO DALMAU, Alfons. «Viatgers per l'Empordà (s. XVIII)», a *Hora de Llibres*. Suplement literari i cultural, núm. 7-8, juliol-agost 1984, pp. VI.
4. MORENO CHACÓN, Manuel. «Els llibres de viatges», dins el volum 21 dels *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, Figueres, 1988, pp. 307-319.
5. *El Ampurdán visto por los viajeros en la Edad Moderna (1467-1800)*, inèdita, 405 pàgines.
6. Vegeu SERRA, Eva. «Els militars del Barroc», a *L'Avenç*, núm. 51, juliol-agost 1982, pp. 53-57.
7. ZAMORA, Francisco de. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona, 1973.
8. VILA, Marc Aureli. *Els itineraris d'Hernando Colón per Catalunya*, Caracas, 1976, pp. 489.
9. BORSANO, Ambrosio. Discurso General (...) En que describe toda la Carta Topográfica del Principado de Cataluña.... Biblioteca de Catalunya de Barcelona, manuscrit núm. 2.371, 1685 (?), foli 108.
10. BOLÒS i MASCLANS, Jordi. *Com veïeren els Països Catalans alguns viatgers del segle XVI*, Barcelona, 1980, pp. 47-48.
11. TOWNSEND, Joseph. *Viaje por España en la época de Carlos III (1786-1787)*, Madrid, 1988, pp. 48.
12. BOLÒS, J. Op. cit., pp. 48.
13. ZAMORA, F. de. Op. cit., pp. 332.
14. BOLÒS, J. Op. cit., pp. 47.
15. ANÓNIM. *Peregrinació dela yda de Catalunya*, Biblioteca del Castell de Peralada, manuscrit reg. 42050, 1586, foli 204.
16. FARINELLI, Arturo. *Viajes por España y Portugal desde la Edad Media hasta el siglo XX*, Madrid, 1921, pp. 185.
17. AMAT CORTADA, Rafael d'. *Excursions d'en Rafael d'Amat Cortada i Senjust per Catalunya i el Rosselló en l'últim quart del segle XVIII (1750-1790)*, Barcelona, 1919, pp. 85.

de cultius, tal i com remarca Zamora: «Este país produce copiosa variedad de frutos, como trigo, centeno, cebada, avena, maíz, arroz, legumbres, vino y aceite, que son sobrantes i le proporcionan un comercio activo» (13). Hi ha diversos viatgers (Swinburne, Townsend, Zamora, De la Cruz) que ressalten la presència de boscos de sureres a les proximitats de la Jonquera i Agullana. Tots coincideixen a indicar la importància econòmica que comportava l'aprofitament del suro, però són Townsend i Zamora els que exposen amb més detall el procés seguit per obtenir-lo, i també el seu ús per elaborar taps amb destinació als mercats estrangers. A part dels esmentats, Arthur Young és un dels viatgers que més curiositat demostra pel camp empordanès, i especifica no solament els tipus de cultiu, sinó també els preus dels productes i els jornals.

Les poblacions visitades pels viatgers són objecte així mateix de múltiples comentaris en els seus relats. En general solen fer esment del nombre de veïns o cases (a partir del segle XVIII parlen ja d'habitants), de les seves principals activitats econòmiques, de les celebracions festives o religioses, i no oblidem certes evocacions al seu passat grec o romà mitjançant els autors clàssics. Presten una especial atenció a l'enumeració i descripció dels edificis religiosos (esglésies i convents), i destaca en aquest sentit la que fa l'anònim franciscà d'alguns cenobis que visita l'any 1586. A partir de la segona meitat del XVIII, els viatgers que passen per Figueres es fixen en la fortalesa de Sant Ferran que s'estava construint a la rodalia. Des de Swinburne a Laborde, passant per Ponz, Amat, Bourgoing, Conca, etc., tots destaquen la seva grandiositat i bellesa, encara que n'hi ha alguns (Townsend i Chantreau) que consideren que la despesa que reporta aquesta construcció és excessiva, i dub-

ten, amb raó, de la utilitat de tan faraònica empresa. Per contra, altres viatgers (Zamora, De la Cruz o Laborde) opinen que es tracta d'una gran obra arquitectònica i defensiva, molt beneficiosa econòmicament i socialment per a Figueres i tota la comarca.

Aquesta disparitat de criteris sembla desaparèixer quan es tracta de valorar l'estat de les distintes poblacions que conegueren els nostres viatgers. Deixant de banda Figueres, la resta dels pobles empordanesos són objecte de comentaris crítics, de vegades fins i tot despectius, com el que ens ofereix Cavalli sobre la Jonquera: «lloc petit i miserable» (14). Figueres és l'excepció, perquè mereix els elogis de gairebé tots els que la visitaren en els segles moderns: «Figueras es una villa del rey, en lo mejor del Ampurdán, muy buena. Tendrá trescientos vecinos (...) Hay mercaderes (...) Cada jueves tienen mercado y cuatro veces al año, feria» (15); «Funguere es uno de migliori luoghi della Catalogna» (16); «és una de les més considerables de Catalunya (...) té bons carrers y edificis, ab tres o quatre iglesias dintre y fora de la vila» (17), són alguns exemples que ens mostren l'agradable impressió que els produí la capital empordanesa a viatgers com l'anònim franciscà (1586), monsenyor Nicolini (1686) i Rafael d'Amat (1787), respectivament.

Amb els nostres comentaris i les citacions dels viatgers que els adornen, hem volgut oferir una visió molt general del que seria la comarca a l'edat moderna. Som conscients que els llibres de viatges constitueixen una font històrica amb nombroses limitacions; però com a documents pretèrits, són dignes d'ésser tinguts en compte a l'hora de conèixer una mica millor el passat històric de qualsevol àmbit geogràfic, en el nostre cas l'Alt Empordà.

Manuel Moreno és historiador.